

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 181:162-2

Козлов А. В.

доктор філологічних наук, професор

КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КУЛЬТУРИ НАРОДІВ І НАЦІЙ ЄВРОПИ ЯК ПРАОСНОВИ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА ДУХОВНОСТІ ЇХНІХ ЛІТЕРАТУР (до постановки проблеми)

Стаття присвячена визначенню ролі культури в надскладному процесі формування та прояву ментальності етносів та націй. Автор стверджує: культури людських спільнот, сформувавшись у певних природно-генетичних та геополітичних умовах їхньої життєдіяльності, регламентують перш за все процеси колективної психічної діяльності, значить, і характер ментальності цих людей.

Ключові слова: культура, ментальність, література.

Статья посвящена определению роли культуры в сферхсложном процессе формирования и проявления ментальности этносов и наций. Автор утверждает: культуры человеческих общностей, сформировавшись в определенных естественно-генетических и геополитических условиях их жизнедеятельности, регламентируют прежде всего процессы коллективной психической деятельности, а, значит, и ментальности этих людей.

Ключевые слова: культура, ментальность, духовность.

The article is devoted to defining the role of Culture in a highly complex process of development and manifestation of the mentality of ethnic groups and nations. The author states that the culture of human communities were formed naturally but were influenced by certain genetic and geo-political conditions of their life. These regulate, first of all, the processes of collective mental activity, bringing forth and defining the nature of the mentality of these people.

Key words: culture, mentality, and literature.

Люди, присвоївши собі право називатися найкультурнішими і найрозумнішими істотами світу, про саму сутність інтелекту та культури мають, легко кажучи, досить розпливчасті поняття: культура

так і не сформульоване: а) *«обробка та догляд за землею», «рівень освіченості, вихованості людини», «специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності»*, це – те, виявляється, що «не можна побачити, почути, відчути чи поспробувати» [НКС 2010: 164–165]; б) *«сукупність матеріальних і духовних цінностей»* [УЕС: 265].

Подібне знаходимо і у «Великому тлумачному словникові української мови», і в «Літературознавчій енциклопедії», і в багатьох інших тлумачниках та джерелах.

Що ж до категоріально-концептуальних інтерпретацій цього явища, то тут і зовсім повний розбрат: від часом помітно поверхових описів артефактів із розкопок до справді глибоких мистецтвознавчих роздумів.

Користуючись досягненнями сучасних дослідників самої природи фізіології, психофізіології та психіки людини, мислення (й творчого мислення зокрема), а також їхніми роздумами про особливості способів життєдіяльності всього живого як у природних, так і в суспільних умовах, не так важко визначити й охарактеризувати і кожну окрему складову психіки і саму сутність цього надскладного явища як системи достатньо різнохарактерних і різному регламентованих нейропроцесів.

По-перше, п'ять давно виявлених і вивчених та десятки ще тільки виявлюваних і досліджуваних (але не завжди взаємопов'язаних) органів сприйняття подразників та інформації з навколишнього світу, зі «світу» власного тіла людини складають разом ту частину її нервової системи, котра, будучи генетично регламентованою й назавжди закодованою, будь-якої миті готова «доставляти» практично все сприйняте до відповідних нейронів.

А це значить, що природно-генетичні, тобто в абсолютній більшості випадків контрольовані людиною процеси сприймання, є справжньою по-своєму «регламентованою» праосновою несвідомого і підсвідомого, як своєрідної підготовчої стадії всього того, що прийнято називати інтелектом людини.

По-друге, процес осмислення сприйнятого передбачає вияв і вивчення, як мінімум, форми, змісту (або змістоформи), хоча б основних ознак і функцій та самої його сутності. І хоча цей процес є по-своєму найважливішим етапом власне інтелектуальної діяльності людини, він сам по собі є лише своєрідним «збором» інформації про сприйняте.

По-третє, навіть найбагатограніше осмислення будь-якого предмета, явища, процесу, людини тощо, щонайглибше проникнення в його сутність самі по собі ще не дають осмислювачеві можливості вільно та максимально ефективно користуватися здобутими в процесі осмислення знаннями, якщо все те не буде об'єктивно оцінене, а тому процес оцінювання сприйнятого й осмисленого – не менш важливий етап мислення взагалі.

По-четверте, сприйняте, осмислене й навіть належно оцінене може стати звичайним баластом пам'яті, коли воно не буде використаним чи будь-яким іншим способом відображенням у думках, жестах, словах чи у будь-якій формі діяльності (врешті-решт, хоча б в емоції, настрої, стані, у почуттях, у тій чи іншій точці зору, або в суспільній позиції) *відображеним*. Тут напрошується найпростіший висновок: мислення – це така система базових для інтелекту людини процесів сприймання, осмислення, оцінювання та відображення, яка уже регламентована, частково самою природою, а частково – суспільством. При цьому природно-генетична регламентація проявляється у формі відповідних реакцій та інстинктів, рідше – інтуїтивних рішень, а суспільні – у системі форм знань, відповідних блоків пам'яті, сформованих умінь і навичок, порад, постанов, правил, звичок, і звичаїв, окремих законів і кодексів та конвенцій тощо – системою регламентування, «окультурення» абсолютної більшості способів і форм людської життєдіяльності.

Ще «барвистішими» виглядають різнотлумачення таких категорій як «свідомість», «розум» і «мудрість», а відповідно, й «творчість». Але тут, не вдаючись до розлогих тлумачень та доказів, звернемо увагу на те, що тільки контрольовані власною волею

(або хоча б пам'яттю) людини щойно розглянуті процеси сприймання, осмислення, оцінювання та відображення можуть називатися справді свідомими, оскільки лише тоді вони стають усвідомленими і, головне, підпорядкованими тій системі регламентацій життєдіяльності «мислителя», в рамках якої він живе, мислить, говорить, діє і, звичайно, творить. І якщо мислитель або митець несвідомо, підсвідомо, надсвідомо або сповна свідомо з будь-яких причин виходить за «рамки» культури його часу, він майже завжди ризикує бути засудженим, забутим, навіть визнаним психічно хворим – слава справжнього генія (якщо він буде саме таким) приходить значно пізніше.

Для певності розглянемо широко вживанні переліки різновидів «культури» («культура матеріальна», «культура побуту», «культура особистості», «культура духовна», «культура мовлення», «культура естетична»), а ще є «культури» зачаття й виношування та народжування дитини, виживання людини у природі й у суспільстві тощо.

Тут може виникнути низка логічних і неминучих запитань, але чи не найголовнішим із них видається таке: «Відповідно до яких змістоформ, ознак чи функцій чи характеристик надскладне явище назване «культурою», диференціюється на таку кількість «різновидів»? Мабуть, і на цей раз можна обійтися без розлогих дискусій: оскільки кожна з галузей людської життєдіяльності регламентується по-своєму, загальний принцип указаної диференціації один – за тими типами життєдіяльності, кожен із яких вимагає своїх регламентацій, але самі регламентації по собі їхню спільну сутність.

Тобто, «галузеві» культури відрізняються перш за все типами регламентацій кожної з форм (або кожного із способів) життєдіяльності. До того ж, ціль усіх типів регламентацій практично одна – упорядкувати систему відчуттів, сприйнятів мислення, емоцій, настроїв, станів, думок, слів і висловлювань, дій, вчинків, практичної, творчої та наукової діяльності людей у природі і в суспільстві.

І тому найбільш помітних детермінантних факторів диференціювання регламентацій потребують три основні галузі практичної, творчої, та наукової діяльності людей у суспільстві, тобто основні форми і рівні свідомої діяльності: від культури господарювання й етикету до культури освіти й виховання, від культури родинних стосунків до культури міжнаціональних співвідношень.

А в останні десятиліття люди почали формувати ще й культуру вірогідних міжкультурно космогонічних станів. Окремою системою культур можна назвати й культури формування та реалізації забобонів, міфотворчості, різних форм вірувань тощо, адже кожна конфесія має свою систему регламентацій.

Лише всі ці, сформовані як природою, такі і суспільством регламентації всіх форм життєдіяльності людей можуть називати культурою. А тому всі названі й неназвані регламентації не лише культурують усіх нас без виключення, не лише утримують чи спрямовують майже всі наші поривання, а й роблять кожную окрему людину приналежною й ідентичною перш за все тій спільноті, у середовищі і в складі якої вона народилася, жила, діяла і сформувалася як особа чи як особистість.

Та по-особливому діють усі названі й неназвані регламентації у царині художньої творчості й зокрема – у процесі написання творів художньої літератури. З одного боку, всі розуміють, що митець, котрий «творить» заангажовано («зашорено», «загнано» в жорсткі «рамки» прийомів) і робить це свідомо, сам гальмує пориви й польоти його думки, домислу, уяви та фантазії, чим ускладнює процес своїх творчих пошуків; а якщо зовсім «самозвільнений» митець від будь-яких регламентацій і необхідностей дослуховуватися до потреб чи хоча б яких-небудь імпульсів окремих людей із оточення, спільнот і суспільства почуває себе «покинутим» напризволяще, він також може шукати й творити не стільки унікальні об'єкти й методи їхнього відтворення, а скоріш ті хворобливі засоби й способи творчості, котрі не підлягають (а може й не можуть підлягати) ніяким регламентаціям.

Віковічна практика творчості письменників показала, що ні перший, ні другий випадок – не виходи, адже всі ці та подібні крайнощі в історії мистецтв і літератур світу вже були й породжували вони або довжелезні ряди кон'юнктурно-лакейських од, хвалебних пісень, або набори «творів-покручів», у яких, частіше всього, найціннішими є «модернові» засоби та прийоми, а всілякі там авторські та читацькі домисли, рефлексії та асоціації набувають цінностей хіба що під настрій і стан реципієнта.

Більшість же серйозних письменників різних націй і народів Європи, живучи й діючи в темпоритмах, пафосах духовних цілеспрямувань, і передовсім у сферах процесів зародження, становлення, оновлення й розквіту культурно-регламентаційних парадигм, творили й творять перш за все те, що стає безпосереднім втіленням системи навколишньої культури.

Саме в таких творах (передовсім у мисленні й мовленні персонажів та самого автора) втілюються й виявляються бодай найважливіші ознаки й прикмети особистісної, групової та загальнонаціональної ментальності. Це відбувається навіть тоді, коли автор нібито й не прагнув до того – національна мова й національні умови та умовності детермінують і характеристики творчих спадків письменників. Під цей «вплив» підпадають навіть митці-космополіти й будь-які інші «незалежники» (навіть «культурно не виховані»), адже всі вони пишуть якщо не в суворих «рамках» мовленнєвих регламентацій (культури) писемної мови, то хоча б у мінімально доступних формах подачі «художньої інформації» – «розкодовують» усе те, часом дуже мудрі мужі, і навіть такі звукоблудні шедеври А. Крученого як: «Дыр – бул щыл».

Оскільки основні етнічно-національні особливості націй Європи вже досить вивчені й визначені, літературознавцям не важко ідентифікувати здобутки письменників кожної з європейських націй з особливостями національних культур, а знайти принципи і закономірності таких процесів значно складніше.

Так, наприклад, давно побутує думка про те, що антична римська література сформувалася нібито під потужним впливом попередньої за часом грецької літератури, але виникає низка запитань і серед них передовсім таке: «Чому література завойовників не зовсім схожа, а тільки на рівні макропоетики на літературу завойованих?»

Мабуть, пояснювати все це можна по-різному, то чи не найважливішим детермінантом вказаної відмінності може бути перш за все відмінність культури суспільства тодішніх римлян від культури суспільств греків – ще до завоювання їх римлянами.

По-перше, демократизм греків аж ніяк не вкладався в «рамки» суто монархічних відносин у Римській монархії.

По-друге, до завоювання римлянами греків культура й література завойовників були настільки спрощеними, що дослідники літератури й досі оминають цю проблему. Навіть найвідоміший зразок античної римської поетології Горація «Мистецтво поетичне» дуже помітно відрізняється від Платонових та Арістотелевих поетик, у яких відчутно домінували скоріш роздумливі поради, а не повчальні настанови Горація, які стали високо цінуватися лише в епоху класицизму. Хоча, як відомо, навіть така тотальна всеєвропейська канонізація так і не «загнуздала» остаточно жодну з національних літератур уже в кінці XVIII ст.

А в XIX і XX ст. цей процес посилювався неймовірно. Одна тільки поява та діяльність десятків творчих спілок і угруповань (з усім багатством і та різнобарв'ям їхніх програм, маніфестів, цілей, стилів, гасел – «саморегламентацій») показала: мислення й мовлення творців художньої літератури Європи стало набувати суто національних, етнічних, групових та індивідуальних ознак (як своєрідних проявів ментальності). І тому в більшості випадків твори письменників стають усе більше й більше неповторними.

Ще складнішими видаються проблеми різних національних культур і ментальностей, коли йде мова про переклади, переробки та особливо про переспіви. І настільки повноцінною повинна збе-

рігатися особистісна авторська та національна ментальність у перекладному творі.

Не маючи можливості в межах статті простежити й перевірити в усіх деталях і проявах сказане, візьмо (хоча б для загального розгляду) кілька найвідоміших і найдоступніших прикладів.

Так, сформований в атмосфері східнослов'янської культури і ментальності, переважно російськомовний, українець М. Костомаров, будучи за професією істориком, у трагедії на одну із тем Римської імперії («Кремуцій Корд») фактично не «вписався» ні в менталітет римської літератури тих часів, коли жив і діяв Кремуцій Корд, ні в ментальність італійської літератури середини XIX ст. – і автор, і герой твору мислять, говорять і діють в абсолютній більшості монологів, діалогів, полілогів, епізодів та ситуацій у дусі самого Костомарова, й оперують поняттями, категоріями й висловлюваннями інтелігентів Російської імперії XIX ст.

Як не старався Лорд Кіпанідзе «флегматувати», «білінгвізувати» й «злопам'ятизувати» українських коліїв у кінофільмі «Коліїщина», проникнути в глибини їхнього бунтарського духу та в особливості суто українського мислення, мовлення й діяння він так і не зумів – усе зведено (в основному) до відвертої і не зовсім характерної для українців мстивості та, передовсім, до кон'юнктурної (для часу створення фільму) соціальної протиставленості класів і націй.

Дещо інше можна сказати про роман «зразкового» француза О. де Бальзака «Богдан Хмельницький»: герой твору – не стільки рішучий і далекоглядний та міжнародний діяч, не стільки визволитель України і вищий поборник справедливості та миру, скільки такий типовий європейський діяч, якому притаманні й риси самого автора – підкреслена увага до жінок, «лимарювання» тощо.

Тобто, перед читачем постає автор і персонаж, яким притаманні ознаки ментальності і не зовсім шляхтича, і не зовсім українця, а скоріш француза.

Зовсім в іншому руслі має йти мова про те, як цілеспрямовання релігійної та світської духовності, антидуховності та безду-

ховності, котрі впливають із систем релігійних та культурно-світських регламентацій: з одного боку, начебто всі названі регламентації (в принципі) орієнтують людей на добротворення, і тоді висококультурна та набожна людина начебто може вважатися й високодуховною. Проте, відомо, що це лише бажане узагальнення, а в багатьох конкретних випадках далеко не всі дії людини спрямовуються на добротворення (тобто не є духовними).

Оскільки абсолютно різнохарактерних і «тимчасових» культур та субкультур світу стає все більше й більше, і вони вибудовуються, як правило, на тимчасових засадах, потребах, а, отже, й на таких же (скоріш природно-генетичних, аніж на суспільних) регламентаціях, у дослідників є можливість простежити в творах і в творчих спадках творців літератур світу випадковості й закономірності цих процесів, а може зародження й формування тенденцій до виникнення загальнолюдської.

Звичайно, на кількох сторінках статті важко навіть порушити всі пов'язані з культурою, духовністю й ментальністю проблеми, а тому залишається тільки сподіватися на подальші їх вирішення, що й було основною метою цієї роботи.

БІБЛІОГРАФІЯ

НКЛ 2010 – Новейший культурологический словарь : термины, биографические справки, иллюстрации ; авт.-сост. : В.Д. Лихвар, Е.А. Подольская, Д.Е. Погорельй. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 411 с.

Стаття надійшла 10 вересня 2013 р.